

STEFAN HEDLUND:

Om glasnost och perestroika i det sovjetiska jordbruket

Perestroika – omstrukturering – och glasnost – öppenhet – har blivit viktiga symboler för intentionerna hos Sovjetunionens politiska ledning. Författaren visar hur förändringarna märks bl a i det sovjetiska jordbruket.

Det är en långsiktig process att prägla om dem som vant sig vid planhushållning och direktiv uppifrån. Under den gångna vintern genomgick t ex 12 miljoner anställda inom jordbruket intensivkurser i ekonomi och arbetsledning för att kunna svara mot de nya kraven.

Det räcker inte med att man nu kritiserar det gamla systemet. Kritiken måste leda till handling.

Glasnost och perestroika är två ny-sovjetiska modeuttryck som snabbt håller på att bli var mans egendom i debatten om den pågående sovjetiska reformprocessen. Förvisso har många bedömare hävdad att det bakom den nya språkliga fasaden kanske inte finns så mycket som är nytt, och bland reformvänliga sovjetiska kretsar är oron säkert stor att dylika spekulationer skall komma att besannas. Orden är dock viktiga symboler för den politiska ledningens intentioner och det kan kanske därför vara motiverat att se något på den verklighet som döljer sig bakom den nya terminologin.

Perestroika betyder "omstrukturering", och då majoriteten av bedömare – i Sovjet såväl som i Väst – tycks vara ense om att behovet av omstrukturering, dvs ekonomisk reform, är störst inom jordbruket skall jag använda detta som illustration. Som bakgrund förefaller det här naturligt att använda en artikel som publicerades i våras i den ideologiskt viktiga sovjetiska partitidskriften *Kommunist*, författad av partiets chefsideolog, politbyråmedlemmen Egor Ligatjev.

Artikeln inleder med att tala om de framsteg som har gjorts sedan 1982 års "Livsmedelsprogram". Produktionen har ökat (framför allt då förra årets spannmålsskörd), antalet förlustbringande jordbruksföretag har minskat, vilket kan peka på en bättre finansiell disciplin, och den andel av jordbruksinvesteringarna som går till sociala och kulturella ändamål har ökat, vilket kan antyda en lindring av ungdomens flykt från landsbygden. Ligatjev tycks således se en del positiva tecken, men så kommer då på klassiskt vis det ryska ordet *odnako*, "men"!

Stefan Hedlund är fil dr i ekonomisk historia.

Det finns fortfarande mycket kvar att göra. De positiva tendenserna är ännu bara tendenser. Livsmedlens variation och kvalitet måste förbättras. Produktionens tillväxt måste mer än fördubblas. Framför allt är jordbrukets andel av ekonomins totala investeringar alltför hög, och man måste "strängt" utvärdera vilken avkastning dessa resurser ger. Så långt är det kanske inte så mycket nytt, vare sig i anspråken på framsteg eller i problembeskrivningen.

Experiment med självstyre

Det verkligt intressanta kommer då framställningen övergår till att diskutera införandet av vad som på ryska kallas *kollektivnyj podrjad*, en övergripande benämning för arbetslag som arbetar under självstyre och avlönas efter resultat. Sedan 1982 har antalet sådana arbetslag ökat sjufalt, medan arbetsproduktiviteten endast har stigit med 18 procent, något som rimmar illa med såväl den höga investeringsnivån som med de mycket positiva resultat som tidigare redovisats av sådana kontrakt. Ligatjev säger här rent ut att det i många fall rör sig om föga mer än nya etiketter på samma gamla system: det är fråga om "byråkrati av renaste vatten". Han fortsätter: "De nya ekonomiska relationerna måste omfatta inte bara de direkt producerande arbetslagen, utan även dessas relationer till de styrande organen. Om detta inte kan uppnås kommer kolchozer och sovchozer att arbeta enligt det nya systemet, medan de styrande organen fortsätter på gammalt vis. Av en sådan tingens ordning har vi naturligtvis föga att vänta."

Det budskap som här står skrivet mel-

lan raderna är minst sagt häpnadsväckande: "Jordbruksproduktion måste bedrivs av bönder som har ett direkt materiellt intresse i slutresultatet av sitt arbete, men det är tveksamt om vi kan förmå de styrande och kontrollerande organen att acceptera detta!" I ett slag förkastar politbyråmedlemmen Ligatjev snart sextio år av sovjetisk jordbrukspolitik, och det är kanske föga ägnat att förvåna att man idag talar mycket om vikten av "den mänskliga

Snarare än att skapa nya rättigheter gäller det att försvara dem som redan existerar.

faktorn". Varifrån skall de nya "bönderna" komma? Hur skall de "styrande organen" omskolas?

Den första frågan är kanske den enklaste att besvara. Erfarenheterna från såväl den privata sektorn som olika tidigare experiment med självstyre visar klart på en betydande reserv av såväl initiativförmåga som vilja till hårt arbete, bara belöningen är den rätta. En del experter menar också att det fortfarande finns en betydande produktionsreserv som kan mobiliseras, via ett utökat stöd till den privata produktionen. På denna punkt vill jag dock ställa mig en aning tvivlande.

Privata aktiviteter

Den privata sektorn dvs de berömda jordlotterna, har länge utgjort en gökunge i det sovjetiska jordbruket, och trenden har dessutom varit klart tillbakagående, i takt med att betalningen från den socialiserade sektorn har ökat. Framför allt torde ungdomen med visst fog kunna miss-

tänkas för att vara obenägen att stiga upp klockan fem om morgonen för att mjölka kor, om det finns andra inkomstkällor. En sovjetisk sociologisk undersökning pekar på att endast 34 procent av de kolchozfamiljer där bägge makarna är under 30 år håller sig med den annars så viktiga privata kon, medan motsvarande siffra för familjer med *babusjka*, dvs med en inneboende mormor eller farmor, är hela 62 procent. Trots dessa reservationer finns det dock tecken på att de tidigare hårda begränsningarna på areal och innehav av husdjur nu håller på att luckras upp, och kanske är det så att det i vissa regioner — t ex Baltikum — faktiskt finns en viss reserv att mobilisera.

Det centrala problemet när det gäller privata aktiviteter rör emellertid inte olika tekniska möjligheter eller begränsningar så mycket som den attityd som intas av framför allt lokala partiorgan. I detta avseende har det privata jordbrukets ställning länge varit osäker. Den kampanj som förra våren inleddes mot "oförtjänta inkomster" (*netrudovye dochody*) har i många väldokumenterade fall tagits som täckmantel för rena trakasserier av bönder på väg till marknaden, vilket illustrerar en väsentlig aspekt av reformarbetets "politiska" dimension. Snarare än att skapa nya rättigheter gäller det att försvara dem som redan existerar, dvs att sätta stopp för renodlat maktmissbruk. Detta är en aspekt av den "mänskliga faktorn", där betydande förändring är av nöden.

En annan sådan aspekt rör huruvida man faktiskt kommer att lyckas skapa nya "kadrer", som är kompetenta att leda omdaning av det sovjetiska jordbruket till de krav som ställs i en modern industristat. Ett av de mest positiva tecken på

förändring som för närvarande kan observeras rör ett dekret från förra våren enligt vilket jordbruksföretagen tillåts att direkt till konsumenterna sälja eventuella överskott, sedan de statliga leveranskvoterna klarats av.

En långsiktig process

En viktig förutsättning för att detta skall leda till resultat är att man samtidigt skapar en fri reserv av produktionskapacitet, som inte täcks av de obligatoriska uppköpsplanerna, och vissa källor har här nämnt siffror i storleksordningen 20–30 procent. Samtidigt tillägger man emellertid att många kolchozordförande och sovchozdirektörer står handfallna inför sin nuvarande frihet. Man vet inte vad som kan vara lämpligt att odla, i många fall kanske inte ens vad grannen odlar, och man vet inte vilka priser man kan förvänta sig på marknaden.

Det finns här ett mycket viktigt psykologiskt arv från Stalintidens konfiskationspolitik. De som borde lägga upp och fördela jordbruksarbetet har vant sig vid att få färdiga planer uppifrån, medan agronomer och andra experter som borde ägna sig åt specialisering och förädling har vant sig vid att förklara och ursäkta missöden, snarare än att undvika dem. "Kommandojordbruket" har ersatt kunskaper och initiativ med direktiv uppifrån, och detta har under lång tid präglat individernas beteende. Man kan därför inte helt abrupt avlägsna direktiven, utan att samtidigt "präglade om" individerna. Vi står därmed inför en långsiktig process.

En liknande typ av problem kan iakttagas i den finansiella sfären, där jordbruksföretagen under lång tid har fått lära sig

att ökande kostnader kan täckas via ökade krediter, och att skulderna när de väl nått en viss nivå mer eller mindre automatiskt kommer att skrivas av. Denna avsaknad av finansiell disciplin lägger en mycket allvarlig begränsning på möjligheterna att övergå från "administrativ" till "ekonomisk" styrning, och en del experter menar att man nu faktiskt har beslutat sig för att ta itu med detta problem. Tydligt har en "sträng regim" (*strogii regim*) införts för de värsta syndarna, en regim som helt enkelt skall gå ut på att inga fler krediter beviljas. Det finns emellertid här en viktig parallell med skuldcrisen i Väst. Vad gör man med länder som inte kan betala?

Mycket kretsar kring något så enkelt som kompetens. Det kan vara av ett visst intresse att dra sig till minnes Lenins gamla uppmaning, från tiden för införandet av tjugotalets Nya Ekonomiska Politik (NEP), att man nu måste lära sig att "driva handel" (*utjites torgovat*), en uppmaning som tycks vara lika aktuell nu som då. De uppgifter det nybildade superministeriet Gosagroprom ställs inför är av två slag. Å ena sidan måste man genomföra en utrensning av sådana "kadrer" — inom Parti och administration såväl som ute på jordbruksföretagen — som alltför väl har tagit till sig det gamla systemet, och därmed är svåra att "omskola", och å den andra måste man tillföra nytt friskt blod.

I det förra fallet lämnas en mycket intressant uppgift av Ligatjev, som påstår att omkring 30 procent av de personer på ledande poster inom jordbruket som under de senaste fem åren lämnat sina befattningar har fått avsked just på grund av inkompetens. I det senare fallet lär under den gångna vintern hela 12 miljoner an-

ställda inom jordbruket, på alla nivåer, ha genomgått intensivkurser i framför allt ekonomi och arbetsledning. Detta är förvisso positivt och förhoppningsfullt, men det räcker inte, om man inte samtidigt kan garantera att den nya kompetensen också ges utrymme att agera.

Tekniskt sett finns redan förutsättningarna för en betydande positiv utveckling, och det ligger en intressant historisk poäng i att man allt oftare hör jämförelser med den "naturaskatt" (*prodnalog*) som infördes av Lenin 1921, och som kom att bli startskottet för NEP. Jag kan idag inte

Många kolchozordförande och sovchozdirektörer står handfallna inför sin nyvunna frihet.

se att det ekonomiska systemet lägger några hinder i vägen. I många avseenden, t ex vad beträffar vägar, lagringsutrymmen, transporter och reservdelar, är det förvisso mycket mörkt i tunneln, men det specifikt sovjetiska i sammanhanget är att lösningen på problemen måste sökas i den politiska — eller byråkratiska — sfären.

Kampanj mot "svarta" inkomster

Vårt intresse bör därför koncentreras på möjligheterna att via den nya kampanjen för "öppenhet" (*glasnost*) åstadkomma en sådan utrensning och "omskolning" av "kadrerna" att en ny typ av förhållande kan skapas mellan de styrande organen och de producerande individerna, ett förhållande som bygger på respekt för de på papperet långtgående rättigheter till självständigt och resultatavlönat arbete som redan finns. Som utgångspunkt för denna

diskussion vill jag ta en mycket intressant artikel som i våras publicerades i *Pravda*.

Själva bakgrundshistorien är — om än tragisk — tämligen banal. Det hände sig i en mindre stad i Ukraina att en tjänsteman på mellannivå, sedan hans dotter gift sig och flyttat hem till sin make, fann sig stående med en ledig lägenhet som han omedelbart hyrde ut svart. Saken bragtes till myndigheternas kännedom och togs upp till diskussion i partiets distriktskommitté, där det beslöts att tjänstemannen för sitt "moraliskt degenererade" beteende skulle uteslutas ur partiet och att hans fall skulle överlämnas till domstol. I avaktan på rättegång tog han sitt liv. Den omoraliskt förvärvade inkomsten uppgick till totalt 285 rubel och 93 kopek, eller knappt 3 000 kronor enligt officiell växelkurs. *Pravda* slog upp denna historia på en dryg tredjedels sida.

Då tidningens korrespondent anlände till "brottsplatsen" fann han att ett överordnat partiorgan redan hade undersökt saken och uppdagat det obetydliga i det ursprungliga brottet. Tjänstemannen "återupprättas" postumt, och den lokale partisekreteraren skils från sina arbetsuppgifter, med en "sträng varning" införd i sin partibok. Därefter börjar historien rullas upp. Den första frågan är varför den lokala partikommittén agerat så hårt, en fråga som blir av särskild vikt då det framkommer att man vid samma möte gått betydligt mildare fram med individer som gjort sig skyldiga till brott av en betydligt allvarligare karaktär, om än av en annan natur. På en direkt fråga hänvisar en av de ansvariga till tryck uppifrån: "Varje månad är vi skyldiga att skriftligen redogöra inför åklagarämbetet hur vi driver den pågående kampanjen mot oför-

tjänsta inkomster. Hur många som har avslöjats, hur många kontroller och räder som har genomförts, hur många fall som har lämnats vidare till domstol. Vad skall vi göra om vi inte har något att rapportera?"

Det sovjetiska systemets "kampanjlogik" försätts här i en obarmhärtig belysning. För att uppfylla sitt kampanjmål var man helt enkelt tvungen att offra tjänstemannen, då de övrigas brott var av fel "sort". Graden av hans försyndelse blev därmed till en underordnad fråga. Att denna typ av kampanjer huvudsakligen tjänar den offentliga demonstrationens syfte slås klart fast av *Pravdas* korrespondent — i de rättskipande organens nät fastnar på detta sätt bara småfisk: "Naturligtvis måste även denna typ av brott bekämpas, men varför lyckas de verkligen fula fiskarna hela tiden slinka undan?"

"Och hur reagerar Partiets kontrollorgan på detta? På intet sätt!" Denna typ av aktiviteter syftar dessutom inte endast till att dölja konsekvenserna av slarv och dåligt arbete, utan även till att skapa illegala fonder ur vilka illegala bonus och premier kan betalas ut: "Med andra ord, det leder till oförtjänsta inkomster, med allvarliga konsekvenser för samhället, i moraliskt såväl som materiellt avseende." Den uppenbara slutsatsen är att kampanjer måste föras med ett omdöme som inte utgår ifrån lagens bokstav utan från dess anda: "Annars kommer kampen mot missförhållanden att förvandlas till en jakt efter planmål, med ofrånkomliga misstag och övertramp."

Denna lilla historia sammanfattar egentligen hela vidden av den problematik som Gorbatjev möter i sina reformsträvanden. Systemet bygger på di-

rektiv uppifrån, som av uppenbara skäl måste bli synnerligen trubbiga. Man har t ex i decennier skämtat om spikfabriken som bara producerar nubb, om planen uttrycks i antal, eller jättespik om den uttrycks i ton. Samma historia ser vi nu upprepas i kampanjerna för glasnost och mot "oförtjänta inkomster". I toppen kan man vara väl medveten om de verkliga orsakerna till olika problem och vad som behöver göras, men då "öppenhet" blir till kampanj kommer dess tonvikt också att gradvis förskjutas, till form utan innehåll. Före *glasnost* var det varje "sovjetmänniskas" plikt att varje månad i ett visst antal minuter, eller på ett visst antal A4-sidor, sjunga systemets lovpris. Efter *glasnost* gäller att framhäva dess dåliga sidor, men antalet minuter, respektive A4-sidor, förblir oförändrat.

Då bekämpandet av korrupktion och oärlighet blir till kampanj, kommer domstolar och partiprotokoll att fyllas av fiffelare och småskojare, av samma skäl som det är lättare för en hundfångare att fylla sin kvot genom att smita in i villatradgårdar och fånga barnens älsklingsvovvar än att ge sig på jakt efter de vilda bestar som stryker omkring på gatorna och hotar kommunister såväl som partilösa.

Kritiken måste leda till handling

Det är kanske föga ägnat att förvåna att tonen i den centrala partipressen nu håller på att bli allt fränare, och för den språkligt intresserade utvidgas den ny-sovjetiska vokabulären snabbt: *bjurokra-tism*, *formalism* och *internost* torde kanske inte behöva översättas. Det framstår också med allt större *glasnost* att man i Moskva snabbt håller på att bli medveten

om faran att t ex kampanjen för ökad "öppenhet" kan komma att reduceras till en kampanj som alla andra, där planuppfyllnadsrapporten snarare än de faktiska resultaten blir till rättesnöre.

T ex rapporteras det att Gorbatsjev, vid sin resa i Baltikum, i samband med ett företagsbesök lär ha konfronterats med en företagsledare som mycket stolt började rabbla upp hur uselt allting stod till på hans företag, och hur mycket tid och energi man ägnade åt att avslöja ytterligare brister. Med en bister min avbryter Partichefen denna troligen välförberedda ceremoni med det oförskämda påpekandet, att det kanske kunde vara lämpligt att försöka *åtgärda* problemen också!

Lösningen på problemen måste sökas i den politiska — eller byråkrattiska — sfären.

Som utanförstående betraktare ställer man sig dessutom något förbryllad över att man på högsta ort tydligen anser sig behöva påpeka att det inte ens i "öppenhetens" namn är rimligt att skylla allt elände på Partiet, och att det kanske kunde vara rimligt att någon gång ibland även söka framhäva samhällets positiva drag.

Det är en sak att tillåta en liten om än viktig krets av intellektuella i Moskva och Leningrad att fritt diskutera viktiga samhällsproblem i olika media, men det är en helt annan sak att ge sådan kritik innehåll — för att inte tala om *funktion* — då vi flyttar oss till landsortspressen, till partiets lokala organ eller ut på företag och förvaltningar.

Hypotetisk "god cirkel"

I ett annat relativt färskt nummer av *Pravda* skriver man på ledarsidan om just kritikens roll i pressen, och slår där helt klart fast att det är den lokala nivån som kommer att bli avgörande: "Om partikommitéerna förhåller sig likgiltiga, till vad tjänar då all kritik? . . . Orden förlorar sitt innehåll och människorna vänjer sig gradvis vid att kritiken inte leder till någon handling." För journalisterna blir uppgiften inte bara att avslöja och kritisera, utan även att följa upp och se till att kritiken får andra effekter än långa tal och promemorior om hur dåligt allting är. För att illustrera vad denna uppgift egentligen innebär, skall jag avsluta med att skissera en hypotetisk "god cirkel", som på lång sikt kan föra in den sovjetiska ekonomin på en gynnsam utvecklingsbana.

Jag utgick ovan ifrån att en nödvändig förutsättning för framgång med *perestrojkan* var en framgångsrik omdaning av den skänkliga faktorn. Pondera nu att man, i takt med att missdådare och missförhål-

landen avslöjas, samtidigt förmår se till att deras ersättare inte omedelbart placeras i en situation där de i sin tur tvingas in i samma beteende, dvs ett slags dialektisk process, där första steget är att hålla tillbaka kampanjmetoder och maktmissbruk, i syfte att bygga upp en kompetens att "driva handel" (*torgovat*) utan partiets övervakning. Goda resultat här kan så i nästa steg användas för att försvaga byråkratin motstånd, och därmed tillåta ytterligare små steg framåt, i riktning mot en verklig reform värd namnet.

För att en sådan politik skall bli framgångsrik krävs ett stort tryck uppifrån, en mycket aktiv roll för pressen, och en genuin politisk vilja (och förmåga) att faktiskt "belöna" små steg framåt — inom den givna ramen — med ytterligare framflyttningar av stängslet. Här kan förvisso — på goda grunder — invändas att en sådan utveckling knappast förefaller sannolik, och mitt enda försvar mot sådan kritik måste ta formen av en motfråga: "Finns det egentligen någon annan väg?"